

İRAN TÜRK AĞIZLARININ KONUŞULDUĞU BÖLGELERDEKİ SAHA ÇALIŞMALARI ÜZERİNE

Özet

Tarih boyunca İran birçok Türk halkının yurdu, birçok Türk devletinin hüküm sürdüğü bölge olmuştur. Farklı Türk kavimlerine ev sahipliği yapan İran, günümüzde ise en çok Türk dili konuşuruna sahip olan ülkeler arasında yer almaktadır. İran'ın resmi dili Farsça olduğundan dolayı, farklı dil gruplarına ait olan bu ağızlar Farsçanın egemenliği altında bulunmaktadır. Dolayısıyla farklı dercelerde unutulma tehlikesinde yer alırlar.

Türk dili dünyasında bu dillerin tespiti ve söz varlığının kayda geçirilmesi önem arz etmektedir. Bu amaçla 2018- 2020 yılları arasında Türk dilinin farklı dil ve ağızları konuşulmakta olan bölgelerde saha çalışması gerçekleştirilmiştir. İran'da konuşulmakta olan Türkmen Türkçesinin tespiti için Gülistan, Azerbaycan Türkçesi için Erdebil, Kaşkay Türkçesi için Fars ve Halaç Türkçesi için Merkezi eyaletlerinde saha çalışması gerçekleştirilmiştir.

Bu yazıda, saha çalışması sırasında gözlemlenen yerel halkın ana dilini kullanım durumlarının, kültürel özelliklerinin ve toplumun gelenek göreneklerinin tespitihedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkleri, Türkmen Türkleri, Kaşkay Türkleri, Halaç Türkleri

Abstract

Throughout history, Iran has been the homeland of many Turkish people and the region where many Turkish states have ruled. Iran is one of the countries with the highest number of Turkish speakers today.

Since the official language of Iran is Persian, these dialects belonging to different language groups are under the dominance of Persian. Therefore, they are in danger of being forgotten in different degrees.

In the Turkish language world, it is important to determine these languages and to record their vocabulary. For this purpose, field study was carried out in regions where different languages and dialects of the Turkish language are spoken between 2018 and 2020. Field studies was carried out in the provinces of Gulistan for the determination of the Turkmen Turkish spoken in Iran, Erdebil for Azerbaijani Turkish, Fars for Kashkay Turkish and Markazi for Halac Turkish.

In this article, it is aimed to determine the use of mother tongue, culture and society's customs and traditions observed during the field study.

Key Words: Azerbaijani Turks, Turkmen Turks, Kashkai Turks, Halac Turks

Giriş

Tarih boyunca İran birçok Türk kavminin yurdu olmuştur. Sekizinci yüzyılda doğudan batıya gerçekleşen Türk göçlerinin yolunda günümüz İran toprakları bulunmaktaydı. Bu göçler sırasında birçok Türk halkı bu toprakları yerleşim yeri olarak seçmiştir. Egemenliği yüzlerce yılı süren birçok Türk imparatorluğu ise bu topraklarda kurulmuştur.

Moğol istilasından sonra Türk halkının yoğun kısmı Anadolu'ya doğru göçlerini devam ettirseler de Safevi devletinin kuruluşuyla bu sefer Anadolu'dan İran topraklarına doğru göçler gerçekleşmiştir. Dolayısıyla özellikle kuzey bölgeleri Türk halkının yurdu konumuna gelmiştir. Türk kavimlerinin farklı boylarına mensup olan bu halk günümüzde ise bu topraklarda yaşamaktadırlar.

Her ne kadar İran'da Türk devletleri kurulsada eskiden beri, Farsça ülkenin resmi dili sayılmaktadır. Günümüzde ise eğitim dilinin Farsça olması, İran'da konuşulan diğer dillerini de etkisi altına bırakmıştır. Türk dillerinin farklı ağızları dahil olmak üzere bu üleke konuşulan hiç bir dil, yazı diline sahip değildir. Dolayısıyla bütün bu dillerin korunmasına ve tespit edilmesine gerek duyulmaktadır.

Türk dilini sınıflandırma çalışmalarında farklı kollara yerleştirilen diller ve bu dillerin farklı ağızları günümüzde İran'da konuşulmaktadır. Oğuz dil grubunda bulunan dil ve ağızlar en çok kişi tarafından kullanılmaktadır. Doerfer tarafından keşfedilen ve bu ilk olarak bu dilbilimcinin dil sınıflandırmasında yer alan Halaç Türkçesi ise, günümüzde sadece İran'da konuşulur.

1. Çuvaş veya Bolgar grubu
2. Güney- Batı veya Oğuz grubu
3. Kuzey- Batı veya Kıpçak grubu
4. Güney- Doğu veya Uygur grubu
5. Kuzey- Batı veya Güney Sibiryaya grubu
6. Yakut grubu
7. Halaçça (Dorerfer 1971:175).

Dorerfer'in yaptığı dil sınıflandırmasına göre Güney- Batı veya Oğuz grubunda bulunan ağızlar ve Halaç Türkçesi, İran'da konuşulmaktadırlar.

Ülkede konuşulan Türk dillerinin tespiti amacıyla Prof. Dr. Funda TOPRAK danışmanlığında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde tarafımda 'İran Türk Ağızlarında Karşılaştırmalı Söz Varlığı' adlı tez çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, Azerbaycan Türkçesi, Kaşkay Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Halaç Türkçesi Söz varlığını kapsamaktadır. Her bir ağızın söz varlığını tespit etmek amacıyla o ağızın yoğunlukla konuşulduğu bölgelerde saha çalışması gerçekleştirilmiştir.

2018 yılında Kaşkay Türklerinin yaşadığı Fars eyaletinde, 2019- 2020 yıllarında sırasıyla Türkmen Türklerinin yaşadığı Gülistan eyaleti ve Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Erdebil

eyaletlerinde bu Türk kavimlerinin hayat tarzı, hangi dilde konuştukları ve hangi kavimlerden ne şekilde etkilendiği gözlemlenmiştir.

Bu yazıda saha çalışması sırasında gözlemlenen Türk halklarının yaşam tarzları, gelenek ve görenekleri ve ana dillerinin kullanımı incelenmiştir.

Halaç Türkçesi materyalleri elde etmek için küresel salgın nedeniyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilemeyip bu dildeki materyaller uzaktan ve sosyal medya vasıtasıyla elde edilmiştir.

Azerbaycan Türkleri

Azerbaycan Türkçesindeki malzemeler, Erdebil eyaletinin Dărăvar (resmî adıyla Darabad) köyünden elde edilmiştir. Derlemedeki kaynak kişiler, yıllar önce Tahran'a göç etmişler ve ara sıra köydeki evlerine uğramaktadırlar.

Derleme yapılan bölgede, köy halkının önemli bir kısmı büyük şehirlere göç etmiş ve köydeki evlerini yazlık olarak kullanmaktadır. Bu nedenle köyde birçok boş bırakılmış bakımsız birçok ev bulunmaktadır.

Halkın en önemli geliri tarımdan sağlanmaktadır. Arpa, buğday ve patates en yoğun ekilen ürünler arasında yer almaktadır. Bu bölgede eskiye nazaran daha az olsa da hayvancılık yaygın olarak yapılmaktadır.

Türk halkının geçmişini yansıtan doğa sevgisi bu bölgede fazlasıyla görülmektedir.

Köydeki kadınlar çöllerde çıkan bütün bitkileri tanırlar ve birçok bitkiyi ilaç olarak kullanırlar. Her bitkinin hangi hastalığa iyi geldiğini, nasıl kullanıldığını, ne zaman ve nerde biteceğini özellikle yaşlı kadınlar çok iyi bilirler.

Köy halkı arasında birçok gelenek artık eskisi gibi yapılmamaktadır. Azerbaycan halkına ait bazı törenler tamamen unutulmuştur. Düğünlerde eskilerde olduğu gibi özel ve renkli gelinliklerden bir iz kalmamış ve yerini dünyada yaygınlaşan beyaz gelinliklere bırakmıştır. Bunun yanı sıra dinî törenler, özellikle Hz. Hüseyin için düzenlenen yas törenleri köyde yapılmaktadır. Yas törenlerinde dikkat çekici husus ağıtların Türkçe söylenmesidir.

İran'ın kuzey doğu bölgesi Azerbaycan Türklerinin en yoğun yaşadığı bölgedir. Köyün bu bölgede yer alması, günlük konuşmalarda aktif olarak Türkçenin kullanılmasını sağlamıştır. Ancak İran'ın her yerinde olduğu gibi burada da eğitim dili Farsçadır. Köyde sadece ilk ve ortaokul bulunmaktadır.

Yaşam şartlarının zor olması, sağlık ve eğitim koşullarının yetersizliği halkı büyük şehirlere göç etmeye mecbur kılmıştır.

Kaşkay Türkleri

Kaşkay Türkçesi materyalleri 2018 yılının Eylül ayında gerçekleşen saha çalışması sonucunda elde edilmiştir.

Kaşkayların bir kısmı hâlâ göçebe hayatlarını sürdürmektedirler. Yerleşik hayata geçen halk yoğunlukla Firûzabad şehrinde yaşamaktadırlar.

Kaşkay toplumunun neşe ve mutluluk dolu olması onları özel kılmaktadır. Kaşkayların düğünleri günlerce sürer. Düğünlerde halk çadırların etrafında toplanarak renkli mendilleriyle oynarlar. Ayrıca, at yarışları her sene coşkuyla yapılan yarışmalardandır.

Kaşkay erkekleri at binicilikte ve atıcılıkta uzmandırlar. At yetiştirmek bu bölgede yaygındır. Her Kaşkay kadını halı dokuma sanatını bilir. Kadınların yanı sıra erkeklerin bir kısmı da bu işle meşguldürler. Çeřitli halılar, kilimler ve süs olarak kullanılan dokumalar her evde görölmektedir.

Halkın en önemli geçim kaynağı hayvancılıktır. Bu bölgede en çok koyun ve keçi yetiştirilmektedir. Bundan dolayı Kaşkayların yaşadığı bölgelerde farklı süt ürünleri yapılır. Bunun yanı sıra bölgede tarım ürünleri de yetiştirilir. Halkın dediğine göre önceden bağcılık daha yaygın olarak yapılmaktaydı ama bölgedeki suyun azalmasıyla bağcılık da önceki cazibesini kaybetmiştir.

Kaşkay mutfağına gelince, yemeklerde et her zaman ön plandadır. Yemeklerde İran'ın diğer bölgelerinde bulunmayan lezzetler bulunmaktadır.

Kaşkaylar İran'ın her yerinde konukseverlikleriyle bilinirler. Kaşkaylar, misafirlerine kesinlikle kebab ikram ederler. Bir Kaşkay çadırına misafir gidilirse misafir yemeğı için bir koyun kesilir. Bu saha çalışması sırasında ise Kaşkay halkına misafir olunmuştur. Bu sırada Kaşkay evlerinin coşku ve neşeye doluluğı, dillerine ve kültürlerine sonsuz sevgileri gözlemlenmiştir.

Göç yerlerini, kültürlerini ve dillerini tanıtmak için günlerce ellerinden gelenin fazlasını yaptılar. Misafirlerini hediyelerle ağırlamak Kaşkaylar içinde bir âdet durumuna gelmiştir.

Türkmen Türkleri

Türkmen Türkçesi materyalleri, 2019'un Eylül ayında İran'ın Gülistan eyaletinde bulunan Günbed-i Kâvus şehrinden derlenmiştir.

Gülistan eyaletini içeren bölgeler önceden hep Türkmenlerin yaşadıkları bölgeler arasında yer almaktaydı. Rıza Şah Pehlevi döneminde İran'ın farklı bölgelerinden bu bölümlere zorunlu göçlerin gerçekleştirilmesiyle, farklı kavimler bu bölgeye yerleşmişler. Her biri farklı dili konuşan bu kavimler, birbiriyle anlaşmak için Farsçayı konuşmak zorunda kalmışlar. Böylece İran'da konuşulan Türkmen Türkçesi de diğer diller ve özellikle Farsçanın etkisinde kalmıştır. Aşağıda gösterilen harita Gülistan eyaletindeki farklı dillerin bölgelere göre dağılımını göstermektedir:

Şekil Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..1 Gülistan Eyaletinde Dil Haritası

Günbed-i Kâvus şehrinde Mazandarani, Beluç, Sistani, Azeri, Kazak ve Fars kavimleri yaşamaktadırlar. Türkmen halkı genellikle birlik olarak şehrin kuzey bölgesinde yer almaktadırlar.

Türkmen topluluğu içinde birlik en önemli husustur. Türkmenlerin yaşadıkları bölge farklı kavimlerin komşuluğunda bulunsa da, gençler kendi toplumları içerisinde evlenmek zorundadırlar. Bir Türkmen gencinin Fars, Kürt, Arap vd. bireyle evlenmesi; hiç hoş görülmez.

Türkmenler gelenek ve göreneklerini büyük bir tutkuyla korurlar. Şehirde yerleşmiş halk arasında bile tüm gelenekler aynı coşkuyla yapılmaktadır. Günbed-i Kâvus şehrinde gelini deve üzerinde evine götürebilmek için sokaklar kapatılır. Türkmen geleneklerinin izi en çok düğünlerde görülür. İster şehirde olsun ister çadırların kurulduğu çöllerde, düğünler günlerce sürmektedir. Halk birliği burada da ön plana çıkmaktadır. Düğüne hazırlık günlerinde, herkes kendi yemeğini hazırlayıp getirerek düğün işlerinde ev sahibine yardımcı olur. Kadınlar toplanarak çeyiz süsleme ve hediye hazırlama işlerini yaparlar.

İran'ın bütününde Nevruz bayramı en büyük bayram sayılsa da bu Türkmenler için geçerli değildir. Türkmen halkı için Kurban ve Ramazan bayramları ana bayram sayılır. Kurban bayramında her aile ferdi için bir tane koyun kesilmelidir. Ailenin kalabalık olması durumunda kişi sayısına göre deve veya dana da kesilebilmektedir. İki hafta boyunca sofraya serilir ve Kurban bayramında kesilen bütün etlere misafirlere ve ayrıca fakirlere dağıtılır. Ramazan bayramında da Kurban bayramında olduğu gibi günler boyunca sofraya serilir, tatlılar yapılır ve misafirler ağırlanır.

Türkmenlerin hepsi Sünni mezhebindedirler. Din inancı her cinsiyette ve her yaş grubunda yoğundur. Türkmenlerde millî ve dinî gelenekler coşkuyla kutlanmaktadır. Bazen devlet, dinî törenlerinin yapılmasına karşı çıksa da onları engellemeyi başaramıyor.

Bütün İran'da olduğu gibi, Türkmenlerin de eğitim dili Farsçadır. İlkokuldan beri eğitim yüzde yüz Fars diliyle yapılır ve çocuklar okulda Farsça konuşmak zorundadırlar.

Halkın geliri genellikle hayvancılıkla sağlanmaktadır. İran'ın az yerinde görülen deve besleme Türkmenler arasında yapılmaktadır. At yetiştirme Türkmenlerin uzmanlık alanıdır. Türkmen atı dünyaca ünlüdür. Özellikle at yarışlarında Türkmen atları kullanılır.

Türkmenlerin misafirperverliği dillere destandır. Bu çalışma sırasında Günbed-i Kâvus şehrinde günlerce Türkmenlere misafir olunmuştur. Derleme için gidildiğinde Türkmenlerin misafirperverliğine ve kendi yemeklerini tattırmak için güleryüze davetlerine şahit olunmuştur. Onlar, kültürlerini gelen misafirlere tanıtmak ve kendi varlıklarını dünyaya hissettirmek istemektedirler. Tüm Türk kavimlerinde benzeri görüldüğü gibi son günde hediyelerle uğurlandık.

2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 pandemi nedeniyle Halaçların yaşadığı bölgelerde saha çalışması gerçekleştirilememiştir. Pandemiden dolayı yüz yüze görüşmeler sağlanamamıştır.

Bu çalışmanın Halaçça materyali, kendisi Halaç olan ve Tahran’da yaşayan Muhammed Beygi’den elde edilmiştir. Kendisi liste halinde verilen kelimelerin Halaç Türkçesi karşılığını sesli dosyalar olarak göndermiştir. Derlenen bu kelime listeleri 14 metinde düzenlenmiş ve kelimeler, tematik olarak sınıflandırıldıktan sonra incelenmiştir.

Sonuç

Günümüzde İran’da farklı Türk kavimleri yaşamaktadırlar. Bu Türk kavimlerin diğer kavimlerle iç içe olması, halkı farklı yönlerden etkilemektedir. Bu ağızları üzerine Farsçanın egemenliği açıkça görülmektedir.

Edinilen veriler, İran’daki Türk halkının hem dilsel hem de kültürel boyutta tehlikede olduğunu göstermektedir.

Küçük şehirlerde ve köylerdeki insanlar hayatlarını zor şartlarda geçirirler. Bu şartlar halkı büyük şehirlere göç etmeye mecbur bırakmıştır. Dolayısıyla insanlar dillerinden ve geleneklerinden daha da uzaklaşmaktadırlar.

Kaynakça

Ágnes C, A. & Johanson, L. (1988). *The Turkic Languages*. Routledge.

Annaberdiyev, Ahmet. (2006). İran Türkmenleri (1881-2001). Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi.

- Ataizi, Erenođlu Dilek. (2017). *Kaşkay Türklerinin dili*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Beck, L. (1986). *The Qashqa'i of Iran*. New Haven: Yale University Press.
- Doerfer, G. (1987). İran'da Türkler. *Türk Dili*, 431, s. 242-251.
- Doerfer G. & Hesché W. & Scheinhardt H., & Tezcan S. (1971). *Khalaj Materials*. Indiana University.